

Az ismeretlen idegensége

Kemény István: *Kedves Ismeretlen*. Magvető, Budapest, 2009

„Kérjük, fejezzék be az olvasást!” A szövegekkel való megismerkedés során szinte szükségszerűen szembetaláljuk magunkat furcsa első mondatokkal, nem mindennapi regénykezdetekkel. A fenti szövegrész sem a regény olvasójának, inkább a regénybeli olvasóknak van címezve, ám mért ne vehetnénk magunkra? Ha pedig írói utasításként értelmezzük, felmerülhet a kérdés, miért fejezzük be az olvasást? Bele se tudtunk melegedni, s már le kellene tennünk a könyvet? Mit vétett az olvasó, hogy kíváncsisága nem érhet célba? Kemény István regényének első mondatát elolvasva nem „dőlttem” be neki. Ha szabad ellenszegülni egy írói „kérésnek”, akkor ez az a pillanat. Nem hagytam abba az olvasást, megérte folytatnom.

A *Kedves Ismeretlen* fikciós prózamű, erről az első adandó alkalommal maga a szerző biztosít minket. A fikció tényére játszik rá az író mottóul választott mondata – „Minden igaz, meg persze az ellenkezője is, de azért főleg minden” –, egy ilyen előfeltevés pedig lehetőségek tárházát nyitja meg előttünk a regény megközelítésével kapcsolatosan. A Kemény-regényt értelmezhetjük a családregegy paradigmája felől. A két részre tagolt mű eszerint a Krizsán család regénye, szereplői a Krizsán család tagjai, főhőse pedig Tamás. A családi közeg mellett a történetben fontos szerepet kap a nyolcvanas évek Budapestjének – az „underground” felé hajló – fiatalsága. A mű nevelődési regényként is olvasható, Krizsán Tamás gyermekéveit, felnőtté válását követhetjük figyelemmel, s a közben felmerülő léthelyzetekkel, „próbatételekkel” is találkozunk. Tamás lépésről lépésre épül bele az élet bonyolult, többszörösen strukturált terébe, mindezt a narrátor – Kemény István lehetséges alteregója – az utóidejűség mindentudó perspektívájából teszi megközelíthetővé.

A *Kedves Ismeretlen* című regény Nyéken, egy Budapesthez közeli fik-tív településen, valamint magában a fővárosban játszódik. Krizsán Tamás

családja elköltözik Belgrád rakparti házából, s a főváros agglomerációjához tartozó faluban telepedik meg. Nyék mint lakhely, mint új tér számos értelmezési stratégiát kínál. Nyék, a nyékiség egyfajta provincializmust sugall. Tamásnak is sokszor kell szembesülnie ezzel, s a nem nyékiek becsmérlő kritikájával, rosszálló megállapításaival („De Gábor csökönyös, már-már buta rosszindulattal beszélt Nyékről, a legócskább közhelyeket mondta róla, amiket csak hallani Budapesten, és amiket mi, nyékiek már ki se javítunk.” [279]). Tamás félig idegenként, félig „bennszülöttként” fokozatosan integrálódik új közegébe. Eleinte neki és a családjának is nehezebbé esik nem kívülállóként tekinteni az új életterre, de lassan ők is azonosulnak a nyékiekkel, ha tetszik, ez lesz „új hazájuk”, ahonnan egy teljesen más, s fokozatosan elidegenedő világba, a fővárosba járnak „kalandozni” („Amíg nem tudtuk, hogy Palinak hívják, csak úgy emlegette a család, hogy *nyéki ember*.” [54.]). Nyék a nagyváros árnyékában húzza meg magát. Közvetlen közelében található Budapest, mégsem olvadt vele egybe, éles határ húzódik a kettő között („Sok más ilyen falu-krokodillal együtt hasalta körbe Budapestet, és kifejezéstelen pofával bámulták a centrumot, gerincük egy-egy kivezető főút, farkuk szertemutat a világba.” [51.]). Az említettek mellett Nyék egyben mágikus narratív tér is, ahol a legenda, a szóbeszéd és a hiedelem is kiveszi a részét a tér megformálásából. A helyhez köthető történetek, a tudományos szövegekkel igazolt megérzések, álmképek mind fontos szerepet töltenek be a teremtett tér kialakításában. Nyék nemcsak adottságai miatt válik fontos területté, ugyanis a faluhoz, s annak földrajzi elhelyezkedéséhez, egyedi adottságaihoz köthető mendemondák, legendák által jelentősége megsokszorozódik, s a Budapestet körülölelő települések szürkéségéből kilépve fontos határszerepet kap.

A regény terében fokozott szerepet kapnak a kis- és nagytörténelmi események. A család sorsa, az egyes szereplők által ismert, esetleg ismeretlen vonatkozások, a mikrotörténelmi környezet számos ponton diskurzusban áll, érintkezik a makrotörténelem vonulataival. Ahogy haladunk előre az olvasásban, úgy tárulkozik ki előttünk a huszadik század második felének közép-európai léthelyzete, természetesen magyar „specialitásokkal” fűszerezve. A rekonstruálható történelmi pillanatok, események segítségével helyezhetjük el a regényt a múlt/közelmúlt történelmében.

A mű cselekménye több idősíkon keresztül folyik, ezeket szinte sorról sorra azonosítani lehet. Ahol az olvasó megakad, elbizonytalanodik, ott maga az író lendíti át a felmerülő akadályon, ám ennek a fordított helyzete is elképzelhető, az író gyors idősíkváltásokkal szinte kiüti a nyeregből az olvasót. Egy-egy elejtett metanarratív szövegrész segít(het) elhelyezni a szöveg keletkezésének, illetve a cselekmény történésének idejét („Én

magam is, most, kétezer-nyolcban, amikor ezeket a sorokat írom, ezen a folyamaton dolgozom, ebből élek. De ne szaladjunk előre ezerkilencszáthatvankilenc augusztus huszonegyedikének késő délutánjáról!” [89.]). Kemény elbeszélője az időt állandóan jelen lévő közegként értelmezi, ahol két időbeli pont közötti távolság – legyen az bármekkora – egyik pillanatról a másikra legyőzhető, a köztük lévő intervallum áthidalható. A szerző bizonyos szöveghelyeken csupán elnagyolt, felületes utalással helyezi el a cselekményt az időben, néhol pedig közismert, a világ minden táján azonos érvényű pillanathoz mérten rögzíti a történéseket („Isten álltasson minket az emberi kor legvégső határáig! – mordult fel Olbach bácsi este kilenckor, négy és fél órával azelőtt, hogy Armstrong, az Erőskezű a Holdra tette a lábát.” [84.]). Ezáltal szoros kapcsolatot alakít ki a regény története és a valós múlt síkja, a nagytörténelem között.¹

Az elbeszélő személye azonos Tamáséval, de több is annál. A narrátor számára lehetőség nyílik megfelelő perspektívából visszatekinteni gyermek- és fiatalkorára, s az utóidejűség helyzete egyfajta többléttudással, a bizonyosság érzésével ruházza fel. Az időbeli távlatot biztosító elbeszélői pozícióból értelmezhetővé, megmagyarázhatóvá válnak olyan dolgok is, amelyeket az átélés pillanatában még a jelenidejűség miatt megközelíthetetlenek voltak. Dorrith Cohn a narrációs technikákról értekező írásában² az első személyű elbeszélés tapasztaló énjéről azt állítja, őt egy olyan narrátor mutatja be, aki tudja, mi történt vele a következőkben, és aki szabadon mozoghat fel és alá az időtengelyen, mely összeköti a két ént. A *Kedves Ismeretlen* elbeszélője ezzel összhangban, s „felsőbbrendűségének” teljes tudatában előre és hátra mozog az időtengely különböző pontjain, a gyermekkori éntől a felcseperedő énen keresztül az elbeszélő éniig. Elbeszélői pozíciójából adódóan az sem lehetetlen, hogy a helyi legendák ismertetése által olyan időbeli síkba jusson el, olyan dolgokról tájékoztassa az olvasót, amelyekben ő nem járhatott, illetve nem tapasztalhatott meg. Viszont néhány szöveghely esetében az elbeszélő én felsőbbrendűsége „kikapcsol”, ideig-óráig a háttérbe húzódik, s mintha visszaadná a narráció jogát a tapasztaló énnak. A történéseket átélő én magához ragadva a szót egy korábbi idősíkból nyilatkozik meg, azt téve az elbeszélés jelenévé („Egyetlen

¹ („Szülővárosa zsidó lakosságát kiirtották Auschwitzban, és a probléma nem létezett számára a valóságban, az ő korosztályát már más dolgok foglalkoztatták, mindekelőt a rockzene.” [253.]; „A könyvtárban néhány nappal odébb tolták az Endre-napot, hogy összevonják az év főeseményének, a holdra szállásnak a megünneplésével.” [81.])

² DORRIT, Cohn: *Áttetsző tudatok*. = THOMKA Beáta (szerk.): *Az Irodalom elméletei II.* – Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 81–138.

egyszer találkoztam vele, hét évvel ezelőtt, ezerkilencszázhatvankilencben, egy augusztus végi éjszakán, két nappal azután, hogy Nyékre költöztünk a Belgrád rakpartról.” [68.]

A narrátor egyes szöveghelyeken önnön elbeszéléstechnikájáról is nyilatkozik. Az elbeszélőnek tudomása van olyan dolgokról, amelyek megtörténésénél ugyan nem volt jelen, de az elbeszélés és a dolog megtörténte közötti időben tudomást szerzett róla, áttételesen megtapasztalta azokat. Az egyes szám első személyű narrátor saját bevallása szerint megpróbálja „tárgyilagosan” felidézni a múltat, bár nyitott kérdés marad, mennyire jár (járhat) sikerrel. A narráció nehézségeivel megküzdve következetesen tartja magát kitűzött céljához egészen addig, amíg az elbeszélői hajlama felül nem kerekedik ellenszenvén („Arra a fiatal pszichiáterre gondolt, akivel Emma május óta együtt lakott. A nevét nem szívesen írnám le, és ha nem muszáj, nem is fogom.” [332.]; „Ezt a jelenetet nem szívesen idézem fel, de a tárgyilagosság sajnos megköveteli tőlem.” [353.]). A múlt rekonstruálása közben akarva-akaratlanul véleményt mond a történekről, elbeszélőként nem képes kivonulni a közvetítő szerepéből, közléseiben nyomon tudjuk követni a tárgyhoz való érzelmi viszonyulását.

A regény lapjai sajátos nyelvi világképet tárnak az olvasók elé. A család tagjai egymást elválasztó falakként viselkedő nyelvi világok hálójában élik mindennapjaikat. Hiába alkotnak egy családot, hiába élnek egy „tető” alatt³, állandóan szembesülniük kell a köztük fennálló mély szakadékokkal, a másik idegenségének megtapasztalásával. Ezek a határok, gátló effektusok az adott idősíkban értelmezhetetlenek, sok esetben a meglétük sem ismert, viszont a narrátor posztperspektívájából feltárulnak, s a különböző kommunikációs aktusokon, az eltérő nyelvi világok ütköztetésén keresztül jól nyomon is követhetők. („Ha mélyen önmagába nézett, be kellett vallania, hogy éppen azért tiltotta meg Anyukának, hogy beszéljen, hogy Anyuka megszeghesse ezt az ígéretet.” [137.]; „Úgy értette, kérlek szépen, hogy én azt mondom neked a telefonba, hogy a Tamásnak bosszút kéne állnia a Patain.” [186.]; „Persze nem lett volna egyszerű szóba hozni a dolgot, mert a boldogság szó nálunk otthon soha nem hangzott el.” [158.]). Ebben a kommunikációs térben a nem verbális közlések is ütközhetnek egymással („Jellekkel úgy tett, mint aki nem érti, mit akar Anyuka.” [66.]; „Ezért érvénytelenítő mozdulatokba csomagolta előlünk az időgépet, mi pedig hallgatásba mások elől.” [163.]). A nyelvi térben „szembenálló” felek egyenlőtlenségének egyik okaként az adott szó hiánya, ismeretlen volta is

³ „A nejlontető is ezért maradt a házon. Nem volt értelme befejezni a házunkat, ha pár hónapon belül úgysis kisajátítják.” (58.)

megnevezhető. Paradoxonként hat, de a szereplők közötti distancia eltüntetését pontosan azok fel nem derített volta, s emiatt értelmezhetetlensége lehetetleníti el („És majdnem biztos voltam abban is, hogy apám nincs tisztában a csúnya szavakkal. Legalább is ezekkel az újabbakkal: fasz, baszás.” [49.]; „A neve *mesélőpulcsi* volt, de a belsejének volt egy külön neve is: *mesebel*. Képzőtlenítve a mesebeli jelzőt. De ezt csak Apa ismerte...” [168.]).

Tamás idegensége a családtagok közt is megnyilvánul. Egyes helyzetekben a nagybetűs szülők már nem fiukként, hanem egy, a krisztusi szerepet hordozó egyénként tekintenek rá. Tamás ezt a „játékot” nem önként vállalta, nem jószántából helyezkedett bele, ám a kényszerű helyzetből nem lát kiutat, még akkor sem, amikor a helyzet már a fekete humor mezszygójára csap át („– Tomikám, jön a karácsony – simogatott meg, és szokása szerint pajkos mosollyal hozzásuttogta: – Nemsokára megszületsz! / – És nagyböjtkor mit mondasz majd neki, Irén? Hogy nemsokára keresztre feszítik?” [157.]).

Tamásnak nemcsak a családon belüli idegenség megtapasztalásán kell átesnie, hanem a külvilágban való idegenségtudat érzésével is szembesülnie kell. Amint kilép az elsődleges élettér, a család kínálta – ám a szuverén személyek közt húzódo áthidalhatatlan távolságok miatt nem is olyan családias – közegből, ismét más nyelvi terekkel szembesül, amelyek ugyancsak próbára teszik őt. A különböző nyelvi világok ütközésekor Tamás nem tud érvényesülni, vesztésként alárendelt pozícióba kerül („Nincs szüksége létigére, Krizsán úr. Krizsán Tamás. Kész, passz.” [151.]). A kommunikációs akadályok nemcsak a családon belüli közlésekben érhetőek tetten, hasonló jelenséggel találkozhatunk Tamás új környezetében, a főiskolai, majd a könyvtári közegben is („Az, hogy valami nincs rendben ezzel az előadással, persze mindenkinek eszébe jutott. De maga a botrány szó nem. Vagy legalábbis senki nem mondta ki” [154.]”).

A műben a szerzőség problémája s a szöveg lezártágának kérdése is megjelenik. Olbach Emma – akinek álma a világ legjobb regényének megírása – egy erdei séta alkalmával nagyapja egyik ismerőse egy furcsa történettel rettentően megijeszti. A történetben két szerelmes mártírhalt hal, majd sok évvel később valaki beleírja a nevüket egy könyvbe. Ettől életre kelnek, s bosszút szeretnének állni az őket háborgatókon. Évekkel a történet meghallgatása, valamint irodalmi értékkel alig bíró versek megírása után Emma egyik reggel maga mellett talál egy papírt, amelyre a két szerelmes párbeszéde van írva. A nő felismeri saját kézírását, de arra már nem emlékszik, valóban ő írta-e le a szöveget („*Vagy nem is én írtam, csak leírtam. Kissé közbelyesen olyan volt, mintha diktálták volna*” [355.]). Mivel az

írást „erősnek”, jónak érzi, a saját szövegeként fogja kezelni, noha tudatos szerzői tevékenység nem történt, s a textus keletkezésének története is örök homályban marad. Egy másik alkalommal, szabad utat engedve írói vénájának, elkészítette kedvenc regényének hibajegyzékét. Véleménye szerint nem a regény jó oldalát, az értékét kell a szerzővel tudatni, hanem a hibás, gyengébb részekre való figyelemfelhívás által addig javítani a szöveget, amíg tökéletes nem lesz.

Az előző sorokat leíró egyén – nevét nem szívesen írnám le, bár méltányosságra törekszem irányába – sok igazságot lát Olbach Emma okfejtésében, viszont néhány pontban mégis ellent kell neki mondania. Ha teljesen tartotta volna magát a hölgy nézeteihez, akkor a fenti írás sokkal rövidebb lenne, valamint az esetlegesen gyöngébb részként értelmezhető szöveghelyek megítélését elegánsan az olvasókra hagyja. Szintén a méltányosság jegyében azt is elmondja, nem sok ilyen részletet talált. Kemény István regénye lebilincselő, élvezetes olvasmány, az embert a könyvhöz láncolja, arra törekszik, hogy olvasóját az ismeretlenségből az ismerőségbe vezesse. Az embert arra kényszeríti, hogy ne csak magával a művel, hanem egész eddigi életével nézzen szembe, mint ahogy teszi azt a borítón lévő négy lábú fehér állat, de itt meg is áll a további analógiák felállításában. Ez a Kemény-mű olvasásra született, így aki igazából meg szeretné ismerni, vegye kézbe. Egy, a műben elhangzó „elmélet” szerint minden könyvtári dolgozónak megvan a maga kedvenc olvasója, akihez már-már érzelmi szálak kötik. Könnyen elképzelhető, hogy ez a regény is keresi a maga olvasóját, ha ez így van, biztos meg is fogja találni, s népes tábor fog maga köré gyűjteni.